

КОНЦЕПТ ПРАВОСУДДЯ В ЗАХІДНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

В. СМОРОДИНСЬКИЙ
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

Спір з приводу того, породжують філософсько-правові ідеї суспільні зрушення чи, навпаки, породжуються ними, є багатовіковим і не вщухає [1, с. 79–80]. У будь-якому випадку вплив цих ідей на розвиток державних інститутів є очевидним і значущим. Цицерон у трактаті «Про державу» влучно зазначає: «Звідки взялося право народів чи це наше право, зване цивільним, звідки — правосуддя, вірність, справедливість?.. А все це виходить від людей, які, коли таке завдяки філософським ученням склалося, potwierдили одне звичаями, а інше зміцнили законами» [2, с. 30]. У когорті засадничих ідей, що вплинули на західну цивілізацію й сформували її теперішнє обличчя, одне з найпочесніших місць посідає ідея правосуддя, без реального втілення якої мета розбудови правової державності є недосяжною.

В Європі перші цілісні концепції правосуддя як цілеспрямованої публічної діяльності й водночас громадянського обов'язку з'явилися завдяки правовим розвідкам мислителів Стародавньої Греції класичного періоду. У попередні часи, що умовно зветься «архаїчним періодом» грецької (і європейської) історії, панувало уявлення про правосуддя як діяльність богів (звідси — «божественний суд», «божа кара»).

Утіленням ідеологічного зламу в уявленнях греків про джерело й сутність правосуддя є легенда про заснування богинею Афіною *Areopagy* — найдавнішого судового органу Афіноської держави. Її промова перед афінянами з цієї нагоди, викладена у трагедії Есхіла «Евменіди», відображає нове розуміння правосуддя не тільки як суто божественної справи, але насамперед як публічної громадської діяльності, яка здійснюється спеціальним органом [3, с. 194].

На дуалізм божественного й світського в цій діяльності, уособлення нею суспільного розуміння справедливості та її побудову на цьому принципі звертає увагу Платон у своєму творі «Законои». Він зазначає, що метою правосуддя є не тільки кара, а й примирення сперечальників. Найкращим є суддя, який «гідних вимусить володарювати, а гірших, залишивши їм життя, добровільно коритися», який «прийнявши... родину, що терзається сварями, нікого б не погубив, але

б примири́в їх, встановивши на майбутнє закони їхніх взаємовідносин, і міг би стежити, щоб вони були друзями» [4, с. 79–80]. Призначення судів грецький філософ ставить за значущістю в один ряд із призначенням правителів. Адже «кожен правитель у певних випадках виступає як суддя; суддя ж, не будучи правителем, тим не менше стає ним... у той день, коли своїм рішенням закінчує судову справу». Платон підкреслює, що здійснення правосуддя є справою всіх, обґрунтовує принцип народного суду: «Обвинувачення у державних злочинах повинні спочатку передаватися на рішення народу. Коли завдають образи державі, потерпілими виявляються всі громадяни... Що стосується розгляду приватних справ, то в міру сил усі повинні брати й у ньому участь. Хто не використовує можливість загального здійснення правосуддя, той вважається таким, що зовсім не має відношення до держави» [4, с. 243–244].

При цьому Платон постійно нагадує про «правосуддя богів, що живуть на Олімпі». Він попереджає правопорушників: «Того правосуддя, що встановили верховні засновники, слід особливо стерегтися. Тому що воно ніколи не дасть тобі спокою» [4, с. 403]. Ці божественні витоки світського правосуддя є, крім іншого, важливим чинником його легітимності: «Дуже важливо, щоб наше твердження, що боги існують, що вони є благими й незрівнянно більше, ніж люди, шанують правосуддя, набуло в будь-якому разі певної переконливості» [4, с. 379]. Підсумовуючи, Платон визначає світське правосуддя як «прекрасну справу поміж людьми», яка «пом'якшила всі людські стосунки» [4, с. 441].

Дослідження проблеми правосуддя як «справи усіх» продовжив учень Платона Аристотель. На його думку, Солон установив демократію саме тим, що «увів народний суд, де суддями можуть бути всі». Більше того, громадянами слід вважати тих, «хто бере участь у суді та народних зборах. Таке визначення поняття громадянина найкраще підходить усім, хто називається громадянами» [5, с. 67].

Саме суддів мислитель вважає «душею» полісу. Найвидатніший дослідник та інтерпретатор Аристотеля св. Тома Аквінський у своїх «Коментарях до Аристотелевої "Політики"» розтлумачує цю метафору так: «Як душа відноситься до тіла, так і суддя до держави... Але ж душа — необхідний складник живої істоти і людини, причому більшою мірою, ніж тіло. Отже, так само й суддя — необхідна частина в державі» [6, с. 334].

Подальшого суттєвого розвитку дослідження проблеми правосуддя дістали в Європі в Новий час. Так, прикладом дуже високої оцінки суду є висловлення Г. Гроція: «Незважаючи на те, що державні суди встановлені не природою, а людською волею, вони є незрівнянно досконалішими, ніж творення природи, й більш придатними для спокою людей; тому й звернення до них ні для кого не є таким важливим, як для окремих людей. Покору настільки похвальній установі вселяють сама справедливість і природний розум... Не підлягає, звичайно, сумніву, що самоправство, яке існувало до заснування судів, стало вельми обмеженим» [7, с. 119]. Правосуддя покладає кінець правопорушенням, вирішує спір не зброєю, а правом. Додержання правосуддя разом із користуванням правом Гроцій визначає як вирішальні ознаки держави, що відрізняють її, наприклад, від зграї розбійників [7, с. 617].

Якісно нового рівня ідея правосуддя досягла у зв'язку з формуванням однієї з найвпливовіших конституційних доктрин Нового часу й сучасності — теорії

поділу влад. Як зазначає її фундатор Ш.-Л. Монтеск'є, такий поділ потрібен задля забезпечення політичної свободи людини. Так, поєднання судової влади із законодавчою або виконавчою унеможлиблює свободу, оскільки в першому випадку життя й свобода громадян залежатимуть від суддівської сваволі, а в другому — суддя може стати гнобителем. Зосередження всіх трьох видів влади в одній особі або установі, складеній з осіб одного стану, взагалі веде до «загибелі всього». З цих міркувань Ш.-Л. Монтеск'є робить логічний висновок, що всі три види влади мають належати не тільки різним органам, особам, а й різним прошаркам суспільства. Саме в такому поділі влад мислитель вбачає ефективний механізм не тільки забезпечення політичної свободи, а й досягнення соціального компромісу. Адже якщо всі гілки формально поділеної влади, насамперед судова, фактично належатимуть одному стану, одному суспільному прошаркові чи одній політичній силі, жодної політичної свободи й суспільної єдності не буде.

Функції судової влади Ш.-Л. Монтеск'є пропонує передати особам з народу, що мають обиратися на певний термін і скликатися в разі необхідності для створення суду. Незалежна судова влада посідає центральне місце в забезпеченні політичної свободи людини. Саме суд є точкою безпосереднього зіткнення державної влади, закону та індивіда й може слугувати найкращим запобіжником беззаконних дій державної влади, найімовірнішим захисником громадянина від її сваволі [8, с. 290].

Велику увагу реалізації ідеї правосуддя в новій Франції приділяє Ж.-П. Марат у своєму «Проекті Декларації прав людини і громадянина з наступним планом справедливої, мудрої і вільної конституції». Він наголошує на значущості таких особистих і професійних якостей судді, як освіченість, професіоналізм, неупередженість, непідкупність: «Навіть наймудріші закони були б марними, якби обвинувачений або відповідач вимушені були побоюватися неуттва, упередженості або продажності суддів... Витончені обов'язки суддів вимагають наявності гострого розуму, мудрості, бездоганної чесності» [9, с. 251].

Яскраво й докладно концепція місця та ролі судів у поділі влад розроблена американськими конституціоналістами А. Гамільтоном, Дж. Медісоном і Дж. Джеєм у статтях «Федераліста» — першому в історії прикладі впливу на суспільну думку з метою попередньої легітимації ще несформованих державних інститутів, зокрема федеральних судів і Верховного Суду США. Саме тут дістала теоретичного обґрунтування доктрина судового захисту та тлумачення конституції. Викладена вона переважно у статтях 78–83, які були написані А. Гамільтоном. На його думку, з трьох гілок державної влади судова «за самою природою своїх функцій завжди становить найменшу небезпеку для конституційних політичних прав, бо має найменше можливостей порушити ці права чи якось зашкодити їм». Суди «ніколи не становитимуть загрози для загальної свободи народу». Проте вони можуть бути дуже небезпечними в союзі з будь-якою з інших гілок влади, від якої повсякчасно ризикують зазнати утиску, залякування та впливу внаслідок своєї природної слабкості. Перешкоду цій небезпеці А. Гамільтон вбачає у встановленні системи забезпечення незалежності судів. До цієї системи входять незмінюваність суддів, тобто довічне здійснення судьями своїх повноважень за умови їх бездоганної поведінки під час перебування на суддівській посаді, й матеріальна забезпеченість, тобто стала оплата їхньої праці.

Цілковита незалежність судів, за А. Гамільтоном, є особливо важливою для реалізації ними права визнавати нечинними акти законодавчої влади через їхню невідповідність конституції. Проте з цього не випливає висновок про верховенство судової влади над законодавчою. А. Гамільтон наголошує, що це право означає лише, що «влада народу є вищою за обидві, і там, де воля законодавчого органу, висловлена в його законах, суперечить волі народу, висловленій у Конституції, судді мають керуватися не законами, а Конституцією». Саме це право надає можливості «розглядати суди як bastions обмежувальної Конституції проти зазіхань законодавчої влади» [10, с. 392–395].

Ретельне дослідження американського правосуддя та його впливу на політичний устрій суспільства здійснив А. де Токвіль у праці «Про демократію в Америці». Він зазначає, що американський суддя за характерними рисами своєї діяльності нічим не відрізняється від суддів інших країн, але водночас наділений величезною політичною владою. Причину цього автор вбачає в тому, що «американці визнали за своїми суддями право обґрунтовувати свої ухвали, виходячи насамперед із конституції, а потім уже із законів, інакше кажучи, вони дозволили суддям керуватися тільки тими законами, які, на їх думку, не суперечать конституції» [11, с. 94]. Очевидна небезпека, яку таїть у собі така влада, значною мірою зменшується тим, що судді мають право виступати проти закону тільки шляхом використання визначеного судового механізму. Токвілю не подобається це право суддів, нездійсненне в умовах сучасної йому монархічної Франції. Проте він визнає, що «навіть залишаючись у певних межах, право американських судів оголошувати той чи інший закон таким, що не відповідає конституції, є все ж таки однією з наймогутніших перешкод, які будь-коли спрямовувалися проти тиранії політичних органів» [11, с. 97].

Серед інших прав, наданих американським суддям, А. де Токвіль називає право карати представників виконавчої влади в разі порушення ними закону, тобто адміністративну юстицію.

Особливу увагу автор приділяє суду присяжних, розрізняючи у ньому юридичну установу (власне судовий орган, що виконує функцію правосуддя) і політичну установу (один із видів народовладдя). Причому автора цікавить насамперед політична складова, яку він вважає найважливішою. Саме з цієї точки зору «суд присяжних становить установу, що найвищою мірою сприяє зміцненню республіканської форми правління». За його існування «суддею стає саме народ... його треба розглядати як одну з форм суверенної влади народу». А. де Токвіль відзначає великий вплив суду присяжних на національний характер, підтримує його поширення не тільки на кримінальні, а й на цивільні справи (з метою охоплення найбільшої кількості людей і їхніх інтересів). На думку дослідника, «суд присяжних, і особливо суд присяжних з цивільних справ, почасти прищеплює всім громадянам спосіб думок, властивий способові думок суддів, а саме це найліпшим чином готує людей до вільного життя». Він поширює в суспільстві «пошану до ухвал суду й поняття права» — на переконання А. де Токвіля, «без цих двох чинників любов до незалежності перетворюється на пристрасть до руйнування». Серед інших суспільно значущих якостей суду присяжних А. де Токвіль зазначає такі: він на практиці показує, що таке справедливість; навчає кожну людину відповідати за свої дії, без чого неможливо виховати

політичну порядність; протистоїть індивідуальному егоїзму, згубному для суспільства; дивовижно розвиває незалежність міркувань і збільшує природні знання народу, що надає можливості розглядати його як безкоштовну школу, в якій кожний присяжний вчиться користуватися своїми правами; є інструментом поширення американським судовим відомством духу законності на найширші прошарки суспільства. Отже, А. де Токвіль доходить висновку, що «суд присяжних, будучи найнадійнішим засобом здійснення влади народу, водночас найліпшим чином вчить народ користуватися своєю владою» [11, с. 223–226].

Проблеми правосуддя як філософсько-правового дискурсу й водночас важливого соціального інституту ретельно досліджувалися німецькими й австрійськими філософами та правознавцями XVIII–XX ст. Так, І. Кант у своїй праці «Метафізичні основи вчення про право» визначає призначення суду — присуджувати «кожному своє відповідно до закону», відводить йому в практичному силогізмі «велика посилка — менша посилка — висновок» місце висновку, що містить «судове рішення (вирок) стосовно того, що у цьому випадку відповідає праву» [12, с. 690].

Подальшого розвитку філософія правосуддя дістала у працях Г. В. Ф. Гегеля, насамперед у його «Філософії права». За розумінням мислителя, суд — це гарантія реалізації права члена громадянського суспільства на здійснення правосуддя, на одержання права, що заперечується (визнання суспільної цінності судової влади): «Член громадянського суспільства має право — виступати в суді, а також обов'язок — відповідати в суді й отримувати своє спірне право тільки через суд». Цей обов'язок визнавати над собою владу суду поширюється й на правителя (незалежність судової влади). Г. В. Ф. Гегель зазначає, що саме «в судах право дістає визначення, воно має бути довідним». Хід судочинства слід визначати законом. Здійснення правосуддя має бути гласним, публічним, оскільки «до права належить, зокрема, й довіра, яку громадяни мають до нього, і це той бік, який вимагає публічності судочинства» (необхідність легітимації правосуддя). При цьому суду необхідні два види легітимності: загальна — довіра до нього всіх громадян суспільства, та індивідуальна — довіра «до суб'єктивності тих, хто вирішує» (до суддів) [13, с. 194–198]. Засоби досягнення обох видів легітимності Г. В. Ф. Гегель вбачає в суді присяжних як утіленні права самосвідомості членів суспільства. Необхідність суду присяжних (як утілення легітимності) він ставить навіть вище можливості кращого здійснення права суто «юридичними судами» (як утілення легальності). При цьому найкращий вихід Г. В. Ф. Гегель бачить не в протиставленні цих судів, а в їх об'єднанні в єдиний суд, де присяжні повідомляють про склад злочину (вносять вердикт), а професійний суддя виносить рішення за законом. Отже, впровадженням суду присяжних досягається збіг легітимності й легальності як судів, так і правосуддя, що ними здійснюється. За концепцією Г. В. Ф. Гегеля, суддя «не тільки виконує закони, він є й діяльною стороною, його точка зору, його думка тощо впливають на хід справи». Таким чином, вирок, на думку філософа, «складається з двох елементів: один із них — закон, другий — думка, точка зору, характер судді, і ця друга сторона у значній мірі існує» [14, с. 446–447].

Р. фон Єрінг у своїй праці «Мета у праві» визначає юстицію як зовнішню гарантію забезпеченості права (внутрішньою гарантією є правосвідомість осо-

бистості). І в цьому бачить її соціальне призначення. Відмінність судової влади від інших гілок державної влади («галузей державної діяльності»), за концепцією Р. фон Єрінга, обумовлюється насамперед «внутрішньою своєрідністю мети» — на відміну від інших галузей юстиція «повинна здійснювати виключно право» (в інших галузях право поєднується з доцільністю). З цього випливає розуміння фігури судді як живого уособленого закону. У самому заснуванні суддівської посади правознавець вбачає принципове самообмеження державної влади стосовно правової території суду. З цього він робить висновок про уповноваження судді державою «відшукувати право за своїм переконанням, незалежно від державної влади, й визнання нею обов'язкової сили рішень, що ухвалюються ним» [15, с. 327–329]. Р. фон Єрінг визначає три засоби, що надають судді «можливість вільно виражати й відстоювати свої переконання як стосовно приватної особи, так і щодо державної влади»: незмінюваність, таємниця нарад і відповідне утримання (матеріальне забезпечення) [15, с. 338]. Уособленням повної незалежності юстиції від державної влади правознавець вважає суд присяжних, який «характеризує перехід від абсолютизму до правової держави» [15, с. 346].

Вельми значуще місце в історії філософсько-правових ідей посідає доктрина судового конституційного контролю, опрацьована Г. Кельзенем. Ідею саме судового конституційного захисту прав людини державознавці висували ще у XVIII–XIX ст. Так, наприкінці XVIII ст. французький політичний діяч Е.-Ж. Сієс висловлювався щодо необхідності саме судового органу із спеціальною функцією охорони та захисту конституції. У XIX ст. цю думку підтримали Р. фон Моль, Р. фон Єрінг, Л. Дюгі. Проте тільки Г. Кельзен на властивому його роботам високому загальнотеоретичному рівні у працях «Загальне вчення про державу» та «Судова гарантія Конституції (конституційна юстиція)» обґрунтував необхідність створення конституційного суду як окремого, єдиного органу конституційної юстиції для судового захисту Конституції. Слід зазначити, що на момент написання другої з наведених праць теоретичні роздуми автора щодо конституційної юстиції вже були підкріплені практичним досвідом його діяльності на посаді судді першого у світі окремого судового органу конституційного контролю — Вищого Конституційного суду Австрії. Крім того, саме прийнята на основі проекту Г. Кельзена Австрійська Конституція 1920 р. вперше в історії закріпила існування конституційної юстиції.

На думку Г. Кельзена, «Конституція без існування гарантій скасування антиконституційних актів не може бути, з технічної точки зору, обов'язковою... Конституція, за якою неконституційні акти, зокрема неконституційні закони, залишаються чинними (їх неможливо скасувати з підстав неконституційності), із суто юридичної точки зору дорівнює простому бажанню, яке не має зобов'язальної сили» [16, с. 16]. Конституційний суд є необхідним, щоб вирішувати конфлікти між вищими державними органами щодо їхньої компетенції й визнавати видані ними юридичні акти недійсними в разі їх невідповідності Конституції. Водночас він є чинником політичної стабільності, захисником демократичних принципів. Адже сутністю демократії є не всевладність більшості, а постійні домовленості між парламентською більшістю та меншістю [17, с. 244]. «Сама загроза запиту до конституційного суду... є достатнім інструмен-

том, який не дозволяє більшості порушити неконституційним чином юридично захищені інтереси. Це дає, зрештою, запобігти диктатурі більшості, яка є не менш загрозливою для суспільної згоди, ніж диктатура меншості» [16, с. 17].

Фактично концепція Г. Кельзена була сприйнята практикою європейського конституціоналізму. Знайшла вона своє відображення і в Конституції України, розбудувавши разом з іншими класичними концепціями теоретичний фундамент для впровадження у практику вітчизняного державотворення ідеї конституційного правосуддя. Проте деякі рішення Конституційного Суду України, на нашу думку, не відповідають тому призначенню й тим наведеним вище ідеям конституційної юстиції, які були закладені її видатним фундатором.

Низку оригінальних концепцій правосуддя запропонувала англо-американська філософсько-правова думка другої половини ХХ ст. Так, Г. Л. А. Харт у своїй праці «Концепт права» розташовує правила здійснення правосуддя в розбудованій ним оригінальній системі права. Поділивши судові справи на «прості» й «складні», він висуває ідею «судової свободи дій». Згідно з нею в так званих «складних справах», на відміну від «простих», право не диктує жодної конкретної відповіді. Такі випадки є неминучими завдяки двом обставинам: по-перше, особливостям мови як «відкритої структури», що завжди залишає певну невизначеність при використанні правничої термінології; по-друге, «відкритій текстурі права», що зумовлює неможливість визначення заздалегідь для певних ситуацій чіткого юридичного правила, яке б при його застосуванні не створювало можливості вибору між кількома альтернативними варіантами вирішення («складні справи»). Саме в таких справах суддя має діяти задля їх вирішення на власний розсуд [18, с. 124–135].

Полемізуючи з Г. Л. А. Хартом, Р. Дворкін у межах власної концепції правосуддя, яка викладена в його працях «Сприймаючи права серйозно» та «Імперія права», зазначає, що у складних справах суддя (ідеал якого — суддю-філософа «з надлюдськими здібностями, освіченістю, терплячістю й проникливістю», ретельного й методичного — автор називає Геркулесом) не діє на власний розсуд, а виявляє відповідність обставин справи не тільки певним нормам, а й принципам [19, с. 105]. Причому принципи — це не абстрактні ідеальні етичні стандарти, а реальні конкретні принципи політичної моралі, що склалися у цьому суспільстві, моральні судження, що діють у цій правовій системі, оскільки раніше вже були офіційно обґрунтовані конституцією, законами, судовими рішеннями тощо; це принципи справедливості, рівності, людської гідності, що містяться в цих актах у «розчищеному» стані. Якщо норма завжди або повністю застосовна, або взагалі не застосовна («так або ні», «все або нічого»), то принцип застосовується з урахуванням багатьох чинників, що мають значення на цей момент (моральних, політичних, історичних тощо). Р. Дворкін зазначає, що судовий принцип цілісності «повчає суддів якомога більшою мірою визначати юридичні права й правові обов'язки на основі припущення, що всі вони були витвором єдиного автора — персоніфікованого суспільства, — виражаючи послідовну концепцію правосуддя й справедливості». Згідно з цим уявленням, «правові твердження істинні, якщо вони фігурують у принципах правосуддя, справедливості й належної правової процедури (або впливають із них), які забезпечують найкращу конструктивну інтерпретацію правової практики суспільства» [20, с. 225].

Заради досягнення істинності у цьому сенсі суддя-Геркулес вибудовує власну, єдину правильну (справедливу) інтерпретацію справи. При цьому він «зважує» принципи — визначає їхню «вагу», тобто перевагу застосування в цій справі одного принципу над іншими (застосування яких може призвести до іншої — помилкової, неправової — інтерпретації справи, й, як наслідок, до іншого — протиправного — рішення). Критерієм Геркулесового вибору є його переконання щодо двох складових чеснот політичної моралі — правосуддя й справедливості. Отже, вибір належної інтерпретації справи залежить «не тільки від його поглядів на те, який із цих принципів кращий в аспекті абстрактного правосуддя, а й на те, якого слід дотримуватися, якщо ми прагнемо політичної справедливості в суспільстві» [20, с. 248–249].

Таким чином, Р. Дворкін відкидає дві усталені конкуруючі концептуальні програми судової інтерпретації («відшукування» права судом) — конвенціоналізм і прагматизм, — як такі, що неспроможні вирішити справу на зазначених вище засадах. Замість них науковець пропонує власну програму, яка виходить із уявлення про право як цілісність (*law as integrity*), передбачає врахування судом пов'язаності права з політичною мораллю. Згідно з цією програмою конкретні права та обов'язки виводяться судом не тільки з експліцитного змісту законодавчих, зокрема конституційних, приписів і попередніх судових рішень (як це передбачає конвенціональна програма інтерпретації), але також з імпліцитних принципів політичної моралі, які були покладені в основу цих приписів і рішень. При цьому суддя має не тільки визначити суспільний ідеал своїх попередників, що був утілений ними в минулих рішеннях, а й розкрити його в такому соціально-історичному контексті, який був би актуальним на час прийняття рішення у справі [20, с. 95–96, 227].

Таким чином, в історії філософсько-правової думки від II тис. до н. е. і до наших часів простежується наступність ідей правосуддя й судової влади, їхніх визначальних функцій і принципів здійснення, суспільно корисного характеру суддівської діяльності, проглядається якісний розвиток ідей про світську природу правосуддя, спочатку суто функціональну, а пізніше й організаційно-правову його відокремленість від діяльності інших владних інститутів. У працях видатних західних мислителів виявляються значущість правосуддя для суспільного розвитку та вирішення соціальних конфліктів, необхідність його легалізації й легітимації, узгодженості з правом.

Немає сумніву, що незалежне, неупереджене, чесне й високопрофесійне відправлення правосуддя є вирішальним чинником правової державності. Отже, його принципи необхідно впроваджувати в сучасне українське життя, причому з урахуванням багатовікового досвіду західної цивілізації — досвіду реального, а не паперового верховенства права над державною сваволею, реальної, а не декларативної відмови від права сили на користь сили права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Шартъе Р.* Культурные истоки Французской революции / пер. с фр. — М., 2001. — 256 с.
2. *Цицерон Марк Туллий.* Про державу; Про закони; Про природу богів / пер. з лат. — К., 1998. — 476 с.

3. *Давньогрецька* трагедія. Есхіл. Софокл. Евріпід / пер. з давньогрец. — Х., 2006. — 479 с.
4. *Платон*. Соч. : в 3 т. / пер. с древнегреч. — М., 1971. — Т. 3. — Ч. 2. — 678 с.
5. *Арістотель*. Політика / пер. з давньогрец. — К., 2005. — 239 с.
6. *Аквінський Т.* Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з лат. — К., 2000. — 794 с.
7. *Гроцій Г.* О праве войны и мира: три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / пер. с лат. — М., 1956. — 868 с.
8. *Монтескье Ш.* Избр. произведения / пер. с фр. — М., 1955. — 800 с.
9. *История* политических и правовых учений : хрестоматия для юрид. вузов и фактов / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. — Харьков, 1999. — 1080 с.
10. *Федераліст* : коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей ; пер. з англ. — К., 2002. — 492 с.
11. *Токвіль А.* Про демократію в Америці / пер. з фр. — К., 1999. — 590 с.
12. *Кант І.* Основы метафизики нравственности / пер. с нем. — М., 1999. — 1472 с.
13. *Гегель Г. В. Ф.* Основы философии права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. — К., 2000. — 336 с.
14. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права / пер. с нем. — М., 1990. — 524 с.
15. *Иеринг Р.* Избранные труды : в 2 т. / пер. с нем. — СПб., 2006. — Т. 1. — 618 с.
16. *Кельзен Г.* Судебная гарантия Конституции (Конституционная юстиция) / пер. с фр. // Право и политика. — 2006. — № 8. — С. 5–14; № 9. — С. 5–18.
17. *Шевчук С.* Основы конституційної юриспруденції. — К., 2001. — 302 с.
18. *Hart H.* The Concept of Law. — 2nd ed. — Oxford, 1997. — 328 p.
19. *Dworkin R.* Taking Rights Seriously (with a new appendix, a response to critics). — Cambridge, Massachusetts, 1997. — 374 p.
20. *Dworkin R.* Law's Empire. — Cambridge, Massachusetts, 1986. — 470 p.

Смородинський В. С. Концепт правосуддя в західній філософсько-правовій думці

Анотація. Статтю присвячено дослідженню формування й розвитку концепту правосуддя в західній філософсько-правовій думці. Автор розглядає перші теоретичні концепції правосуддя в Європі, викладені у працях філософів Стародавньої Греції й інтерпретовані в Середні віки. У статті також розглядається розвиток концепту правосуддя в Новий час, ілюстроване дослідженнями європейських філософів і правознавців XVIII–XX ст. Стаття ґрунтується на працях мислителів різних часів (від Стародавньої Греції до сьогодення) й простежує зародження та розвиток ідеї правосуддя.

Ключові слова: західна філософсько-правова думка, правосуддя, судова діяльність, суд присяжних.

Смородинский В. С. Концепт правосудия в западной философско-правовой мысли

Аннотация. Статья посвящена исследованию формирования и развития концепта правосудия в западной философско-правовой мысли. Автор рассматривает первые теоретические концепции правосудия в Европе, изложенные в работах философов Древней Греции и интерпретированные в Средние века. В статье также рассматривается развитие концепта правосудия в Новое время, иллюстрируемое исследованиями европейских философов и правоведов XVIII–XX в. Статья основывается на работах мыслителей разных времен (от Древней Греции до настоящего времени) и прослеживает зарождение и развитие идеи правосудия.

Ключевые слова: западная философско-правовая мысль, правосудие, судебная деятельность, суд присяжных.

Smorodynskiy V. The Concept of Justice in the Western Philosophical and Legal Thought

Summary. The article is dedicated to investigate the formation and development of the justice idea in the western philosophical and legal thought. Author treats the first theoretical conceptions of justice in Europe as suggested in works of the Ancient Greek philosophers and interpreted in the Middle Ages. The development of the justice concept in the New Times, as exemplified by research of justice by the European philosophers and legists of XVIII–XX centuries. The present article is based on works of thinkers of different times (from Ancient Greece to present times) and traced the origin and development of the justice idea.

Key words: western philosophical and legal thought, judicial activity, justice, jury.